

POLICYSOLUTIONS

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Büro Budapest

Közös múltunk, közös jelenünk – történelmi megbékélés

- Politikai Megbékélés Beszélgetéssorozat I. -

2013. április

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. Történelmi konfliktusok – társadalmi megbékélés	5
2.1. A konfliktusos politikai kultúra hatása.....	6
2.2. Szerepek és feladatok.....	8
2.3. Tudományos viták hatása az átpolitizált nyilvánosságra	9
3. A politikai megbékélés külföldi gyakorlatai	13
3.1. Jogi eszközök.....	15
3.1.1. Megtorló igazságszolgáltatás.....	15
3.1.2. Helyreállító igazságszolgáltatás	16
3.1.3. Lusztráció	17
3.2. Igazságtételi, jóvátételi és megbékélési bizottságok	17
3.3. Levéltárak megnyitása, iratnyilvánosság.....	18
3.4. Egymás megismerése	20
3.5. Szimbolikus aktusok	21
4. Javaslatok a történelmi megbékélésre Magyarországon	23
4.1. Vissza a gyökerekhez: támasz az új generációban	24
4.2. Állambiztonsági múlt nyilvánossága	25
4.3. Pártok szakértőinek egyeztetése.....	26
4.4. Nemzeti Emlékezetközpontok Létrehozása	27

I. Bevezetés

A Friedrich Ebert Alapítvány és Policy Solutions politikai elemző intézet 2013 első felében beszélgetéssorozatot indított a magyarországi politikai kultúra fejlesztése céljából. A résztvevők különböző értékrendet valló, a társadalomtudományokban és politika világában kiemelkedő tudással rendelkező fiatal szakemberekből áll. A sorozat célja, hogy a magyar politikában régóta meglévő törésvonalakról olyan új diskurzust indítson, amely képes hozzájárulni a magyar társadalmat megosztó legfontosabb témák közös feldolgozásához. Az ötletgazdák álláspontja szerint bár a politika nyilvánvaló velejárója a megosztás, a Magyarországon kialakult helyzet ennek egy extrém és nem szükségszerű formája: a magyar politikai kultúra a rendszerváltás óta a német modelltől az olasz és balkáni modell felé tolódott el.

A Politika Megbékélés Beszélgetéssorozat első rendezvénye a magyar történelmet dolgozta fel. Álláspontunk szerint a jelenlegi politikai életében legalább két olyan történelmi téma van, mely végletesen szakítja szét a magyar társadalmat. Ebből az első a Horthy-rendszer megítélése. A Horthy-rendszer máig a magyar konzervativizmus egyik genezise, mely újjáéledő kult-státuszt élvez számos társadalmi rétegben. Míg sokan a rendszer harcos nacionalizmusát, a „magyar érdekek melletti kiállást” látják ebben a huszonnégy évben, addig hasonlóan nagy tömegek számára az arisztokrácia privilégiumainak megőrzése, az ország háborúba sodrása és a zsidótörvények bevezetésének periódusa volt ez a több mint két évtized.

Ha a Horthy-rendszer a jobboldal, akkor a Kádár-rendszer a baloldal bölcsője. Az időszak az 1956-os forradalom utáni kegyetlen megtorlásokkal kezdődött, de a következő évtizedekben sem gyakorolhatták politikai és polgári jogukat a magyarok: egypártrendszer, sajtócenzúra és besúgók mindenre kiterjedő hálózata jellemezte a korszakot. Ugyanakkor, a Kádár-korszak szociális biztonsága, a társadalmi mobilitás soha nem látott erősítése, a teljes foglalkoztatottság máig vonzó nem csak a baloldali szavazók és gondolkodók számára.

Az alábbi tanulmány a kerekasztal-beszélgetés alapján a történelmi megbékélés kérdését dolgozza fel. Először a mai napig élő magyarországi történelmi törésvonalakat vizsgáljuk, majd áttekintjük, hogy a világ más országaiban milyen módon kezelték a történelmi konfliktusok utólagos feldolgozását, végül néhány javaslatot teszünk a lehetséges következő lépésekre.

A tanulmány egy háromrészes tanulmányorozat első része. A következő két tanulmány két napjainkat ugyancsak meghatározó kérdéskört dolgoz fel: a nemzeti identitás ügyét és az ország szociális konfliktusait.

2. Történelmi konfliktusok – társadalmi megbékélés

„Jóról és rosszról ma már senki nem beszél, aki intellektuálisan ad magára.
Ma mindenki értékekről beszél.
in: Robert Spaemann: Európa – értékközösség vagy jogrend”¹

Az egyes történelmi korszakok és az azokat meghatározó személyek megítélése a rendszerváltás óta folyamatosan alakítja a különböző politikai oldalak aktuális valóságértelmezését. Nincs ebben semmi meglepő, hiszen ez nem csak egy nélkülözhetetlen megértési folyamat a modern nemzeti identitás kialakítása szempontjából, de meghatározó a magyar választópolgárok normarendszerének alakításában is. Az a környezet, amelyben a „valóságmagyarázatok” megszületnek, jelentős mértékben megváltozott a világgazdasági válság kirobbanása óta. Egyre kevesebb viszonyítási pont segít a legfontosabb problémák megértésében, hiszen még az Európa jövőjével kapcsolatos történelmi konszenzus is megszűnt és a kilencvenes éveket egyértelműen meghatározó együttműködés alapjai is megkérdőjeleződtek. Ráadásul a történelmi kutatások által feltárt tények nem válhatnak perdöntővé egy-egy vitatott kérdés megítélésénél, hiszen azok értelmezésében a politikai szereplők játsszák az igazán meghatározó szerepet. A radikalizmus térnyerésének következménye, hogy a volt szocialista országok múltjának fokozatos feldolgozása nem a társadalmi megbékélést, hanem az ellentétek megerősödését eredményezték. Az értelmezési vákuum Közép-Európában odavezetett, hogy nincs az egész társadalom számára általánosan elfogadható világmagyarázat és az átlagemberek múltjáról alkotott képét újra, egyre inkább romantikus értelmezések és nem a tényeken feltárásán alapuló diskurzusok határozzák meg. Nyugat-Európa szerencsésebb felén a politikai kultúra fejlődése kellő időt hagyott a történelmi megrázkódtatások feldolgozására, azonban a gazdasági világválság okozta társadalmi megrázkódtatás a volt szocialista országokban egyre több demokratikus norma megkérdőjeleződéséhez vezetett. Sőt az érintett országokról elmondható az is, hogy a demokratikus minimum megkérdőjelezésével az egyes történelmi korszakokról szóló kiegyensúlyozott diskurzus kereteit lehetetlenítik el az ebben érdekelt aktorok.

¹ Spaemann, Robert: Európa - értékközösség vagy jogrend? Ford. Balázs István, in: 2000. 14. 2002. 4. 11-18.

2.1. A konfliktusos politikai kultúra hatása

Manapság azt tapasztalhatjuk, hogy az egyéni és nemzeti identitásunkat leginkább meghatározó, szimbolikus történelmi kérdésekben áthidalhatatlannak tűnő különbségek vannak az egyes ideológiai oldalakhoz tartozó közösségek között. Minden magyar állampolgár a saját bőrén érezheti, hogy nem állunk jól a történelmi problémáink megértésében és feldolgozásában. Az sem meglepő, hogy mindez meghatározza a közérzetünket. Nádas Péter egy a német és a magyar mentális viszonyokat taglaló írásában utalt arra, hogy a politikai kultúra tekintetében megkülönböztetünk egymástól konfliktusos és konszenzusos országokat. A konszenzus nem azt jelenti, hogy az adott ország lakosai többségében mindenben egyetértenek és a konfliktusos típus se feleltethető meg egy olyan osztársadalmi mentalitással, ahol minden normatív probléma csak erősíti a társadalmi törésvonalakat. Nádas szerint a konszenzus elsősorban abban jelent előnyt, hogy az adott ország állampolgárai, bármilyen adottságokkal rendelkezzenek is, ugyanazt értik a közösen használt fogalmakon. A konfliktusos típusnál pedig azért nem zárhatók le a legfontosabb politikai, történelmi és társadalmi viták, mert már az alapvető normákban sincs közmegegyezés.

Magyarország a konszenzus vagy konfliktusos megosztásban – hasonlóan a legtöbb közép-európai országhoz – egyértelműen a konfliktusos kultúrájú államok közé tartozik. Identitásról, nemzeti elkötelezettségről, demokráciáról szóló politikai vitáink rendszeresen egy politikai aktualitással bíró történelmi konfliktus vagy időszak köré csoportosulnak, amely a pártok leegyszerűsítve, bizonyos tények túlhangsúlyozásával, mások elhallgatásával interpretálnak. Így lesz a Horthy-rendszerből Magyarország fénykora vagy a tomboló fasizmus korszaka, a Kádár-rendszerből a szociális biztonság vagy a pártállami elnyomás uralma – holott tudjuk, hogy a valóság ennél sokkal összetettebb. A konkurens értelmezések csatája a politikai kommunikációs küzdelmek természetes velejárója, ugyanakkor egyértelműen látszik, hogy a viták megrekedtek egy szinten, és nem mozdulnak onnan.

Önmagában nehezen megválaszolható kérdés, hogy például a Horthy, vagy a Kádár-korszak megértése, milyen „aktuálpolitikai” nyereséggel vagy hozadékkal jár. Szociálpszichológiailag feltehetnénk a kérdést úgy is, hogy saját önértékelésünk szempontjából egyáltalán meghatározónak tekinthetjük-e ezeknek az időszakoknak a feltárását, hiszen azt tapasztalhatjuk, hogy a pártok nem a társadalmi megbékélésre, hanem elsősorban ellenségképek megerősítésére használják fel az egyes történelmi időszakok értelmezését, vagy a meghatározó politikusi vezetők életútjának értékelését.

Egy sajátosan megnyilvánuló romantikus attitűd térhódítása mellett tapasztalható, hogy az átmeneti társadalmak egyértelműen vágnak a nyugati országokhoz mérhető sikerélmények megélésére. Ezen sem csodálkozhatunk, hiszen a rendszerváltás és az európai csatlakozásunk egyik ígérete volt az újraintegrálódás az európai történelmi folyamatokba, ahol a hidegháborúban más tömbhöz tartozás fejlődési útja is legitimálhatóvá válhat. A romantikus mentalitás ilyen szempontból kettős hatású. Egyrészt tompítja az éleslátásunkat és olyan történelmi időszakok értékelését is hiteltelenné teheti, amelynek megértése pedig nélkülözhetetlen lenne saját identitásunk megértéséhez. A romantikus attitűd emellett feltételez egyfajta optimizmust is, amely egy ideális állapot elérésére törekszik. Ezt az ideális állapotot egyrészt a dualizmus idejétől kezdve meghatározó érdeklődés jellemzi, amelyben az egyes történelmi időszakok megértését szolgáló diskurzusok komoly társadalmi visszhangra találtak. Másrészt egy olyan fejlődéstörténeti hiányosságot próbálnak meg pótolni, amely a nemzeti büszkeség és önismeret elvárásait is teljesíteni képes. A történelmi szimbólumok terén azonban jelenleg pont egy ezzel ellentétes folyamat tanúi lehetünk, hiszen az egyes politikai oldalak egymásnak ellentmondó időszakok felmagasztalásával próbálják ráerőltetni az egymásnak ellentmondó vagy egymással kifejezetten harcban álló korszakok eredményeinek és értékeinek elfogadását. Ezt a folyamatot erősíti az a politikai szelekció, amely egy hamis történelmi tudat visszaállításával próbálja meg a magyarok regionálisan vezető szerepét legitimizálni. Napjainkban úgy tűnik, hogy a még megmaradt történelmi érdeklődés nem a pozitív értelmezések vagy a történelmileg igazolható sikerélmények felismerése motiválja, hanem a politikai rivális értelmezésének felülmúlása és ellehetetlenítése.

A történelmi megbékélés egy olyan ideális állapotot feltételez, amit egy nemzet csak szerencsés esetben tapasztalhat meg saját modernkori történetében. Mi magyarok is azt láthatjuk magunk körül, hogy ennek elérésére nagyon sok, nálunk akár még komolyabb belső feszültségeket és feldolgozandó konfliktusokat hordozó országoknak is csak nehezen sikerült. Ráadásul kérdéses, hogy a körülöttünk lévő országokban elfogadott konszenzusok mennyire tartós életűek és mennyire határozzák meg az ezredforduló után felnövekvő fiatal generációk világvilágképét. A történelmi megrázkódtatások között, jelentőségét vagy politikai súlyát tekintve nehéz különbséget tenni. Nem mondhatjuk ki egyértelműen, de ha külföldi mintákat keresünk a sikeresen befejezett történelmi megbékélések tekintetében, akkor általában a legnagyobb történelmi megrázkódtatásokat átélő országokat látjuk igazán eredményesnek. Mindezt azért érdemes leszögezni, mert ez azt jelenti, hogy a történelmi szimbólumok értelmezése és a nemzeti identitásban betöltött szerepük meghatározása sehol sem volt elhanyagolható feladat, így Magyarország se fejlődhet tovább ilyen szintű társadalmi megbékélés nélkül. Nagy Imre újratemetéséhez hasonló események, amelyek valóban áthidalták a pártpolitikai ellentéteket, hiányoznak az elmúlt évtized, hazai társadalmi

fejlődéséből. Ennél kisebb jelentőségű, de meghatározó problémák közös feldolgozása pedig nélkülözhetetlen lenne ahhoz, hogy a megbékélés valóban jellemezhesse modernkori politikai kultúránkat.

2.2. Szerepek és feladatok

Alapvető kérdés, hogy kinek a felelőssége ezeknek a szimbolikus és történelmi dilemmáknak a feloldása. Az egyén felelőssége vitathatatlan, hiszen mindannyian normarendszerekhez kötődünk, amelyben az egyes történelmi időszakok értelmezése is erősen rögzült. Az egyén felelőssége ebben a kötődésben ott a legerősebb, hogy felismerje a közösségekhez köthető értelmezésekben a kizárólagosság és a belterjesség veszélyét. Mint látni fogjuk, a posztmodern korszak után következő időszaknak pont ez az egyik legnehezebben feloldható dilemmája, miszerint az egyén közösségeket alkotva bizonyos történelmi momentumok értelmezését a saját aktualizált ellenségképeinek megerősítésére használja. Az egyes normarendszerek közötti értelmezési különbségek a szimbolikus történelmi problémák megítélésében addig nem jelentek problémát, amíg a szimbólumrendszerek között van „átjárás”. Az ezredforduló után az egyén felelőssége elsősorban az a felismerés, amely saját közösségére vonatkozik.

A történelmi konfliktusok feloldásában az egyén mellett a társadalom és az adott országban működő politikai intézményrendszer teljesítménye is leírható. A társadalmi funkciók tekintetében kiemelkedik a család és az iskola szocializációs szerepe. A család esetében Magyarországon a rendszerváltás óta érzékelhető az a tudatos törekvés, amely az elmúlt pár száz év megismerésre vonatkozik. Bizonyos közösségekben csökken, más típusú csoportokban nő az igény a történelmi információk megismerésére. Nem tudjuk, hogy a család, hogyan teljesít, csak bizonyos tüneteket érzékelhetünk. A leszakadó rétegek és az elit között egyre nagyobb a különbség abban, hogy erre a „megismerésre” kik, mennyi energiát tudnak fordítani. Az is látható, hogy a mai fiatalok manapság is hajlamosak tovább hordozni a saját családtörténetükben meghatározó sértettséget. Hazánkban egyértelműen tapasztalható, hogy a történelmileg rögzült ellenségképek aktualizált társítása, sajnálatos módon utánpótlást biztosít a konfliktusos politikai kultúra továbbéléséhez. Nem feledkezhetünk el azoknak a hagyományőrző, szakmai vagy éppen nőpolitikai civil szervezeteknek a szerepéről, amelyek a helyi közösségekben és a nyilvánosságban is képesek fenntartani a történelmi kérdések iránti érdeklődést.

A történelmileg szimbolikusan tekinthető kérdések feldolgozásában megkerülhetetlen szerepe van a család által átörökített vagy a személyesen átélt élményeknek. Ez az „információbázis” meghatározza az egyes korszakok értelmezését. Amennyiben ilyen téren az iskolai oktatással próbáljuk meg pótolni az egyéni hagyományok családi átörökítését, akkor egy nagyon nehezen teljesíthető feladatot rendelünk az oktatási rendszerhez. Ráadásul a történelmi megismerés feladata, összekapcsolva a történelmi eredmények oktatásba integrálásával a rendszerváltás óta az alapvető iskolai feladatok közé tartozik. Mindez mégsem eredményezte a most felnövekvő fiatal generációk kiegyensúlyozott fejlődését. Jelenleg az látható, hogy a kérdés kapcsán leginkább meghatározó intézményi hármas, a család; az iskola és a politikai hatalom szereposztása a történelmi kérdések nyilvános megértésében egymás ellen dolgozik, és egymás eredményeit lehetetleníti el. A kiegyensúlyozott szereposztás kialakítása ebben a hármasban megkerülhetetlen politikai és társadalmi feladat, amely nélkül a történelmi megbékélés sem elérhető.

2.3. Tudományos viták hatása az átpolitizált nyilvánosságra

Annak ellenére, hogy a felsőoktatás és az akadémiai kutatás pénzügyi helyzete ma kritikus Magyarországon, látható, hogy a hozzáértők mindent megtesznek az értékes diskurzusok felélesztése érdekében. Legyen szó akár a Horthy-rendszer megértéséről, akár a Kádár-rendszerről, történészek, szociológusok, jogászok és politológusok ismertetik rendszeresen kutatásaik eredményeiket és rendeznek konferenciákat egy-egy témában. Sokak szerint azonban a legnagyobb problémát az jelenti, hogy az a keretrendszer, amelyben ezek a viták zajlanak, identitásfüggő. Azaz egy-két üdítő kivételtől eltekintve olyan benyomása maradhat a befogadónak, hogy elsősorban a közös normarendszert támogató közösségek megerősítésére szolgálnak.

A történelmileg fontos személyek életútja, vagy egy-egy korszak hatalmi viszonyrendszerében elfoglalt magyar álláspont megítélése szimbolikus probléma. Magyarországon azt látjuk, hogy az ilyen kérdésekben egyrészt már a tényfeltárásban is kialakulnak olyan „értelmező csoportok” (történészek, írók, filozófusok), amelyek aszerint rendeződnek közösségekbe, hogy kiket tisztelnek és kiket nem tudnak elfogadni. Mivel a megosztottság a kutatott adatok értelmezését is meghatározza, nehezen várhatnánk el a társadalomtól, hogy a tudományos konszenzust áthidalva vagy megelőzve ezekben a kérdésekben kialakuljon egyfajta közmegegyezés. Leegyszerűsítve állíthatnánk, hogy a jobb és baloldal egymással versenyezve mindent megtesz annak érdekében, hogy az általuk piedesztálra emelt történelmi

személyiségek életútjának makulátlanságát bizonyítsa, miközben a felek mindent megtesznek az ellentétes oldal által preferált történelmi szimbólumok besározásáért. A jelenlegi állapotra mondhatjuk azt, hogy csak egy fázis, és még kevés idő telt el a demokratikus fejlődésünk rendszerváltás óta megkezdett időszakában ahhoz, hogy a jelenleginél nagyvonalúbban viszonyuljunk egy másik normarendszerét meghatározó személyekhez és időszakokhoz. Kérdéses tehát, hogy huszonhárom év mihez elegendő, de az bizonyos, hogy a jelenlegi közállapotok és a társadalmi megbékélés hiánya több kárt okoz, mint amennyi előnnyel jár. Vannak klasszikus ideológiák mentén szerveződő közösségek, akik nem képesek az ellenfeleik értelmezéseiből semmit sem elfogadni. És vannak posztmodern értékrendszerek mentén szerveződő csoportok, akik nem tudnak egyértelműen állást foglalni egyik értelmezés mellett sem. Vannak, akik elsősorban szociális jólétet és biztos munkahelyeket látnak a Kádár-korszakban, míg mások elnyomó diktatúrát és bebörtönzött embereket. De a vitákban még régebbre is mehetünk: akár Szent István ideje, akár a reformkor is lehet mitizálva vagy demitizálva értékrendtől függően. A történetek értelmezésében patthelyzetek alakulnak ki. Mind a két oldalon adatgyűjtés zajlik, mintha a kérdés úgy lenne eldönthető, hogy melyik képhez hány hivatkozás társítható. Felmerül annak a kérdése, hogy létezhet-e objektív értékelése egy-egy kornak, avagy a hatalom és az elit aktuális történelemértelmezése minden korban el fogja nyomni a tényszerűséget, és utólagos mítoszgyártásokkal épül fel a magyar történelem.

Kétségtelen tény, hogy a politikától a történelmi időszakok értelmezésekor jelenleg reálisan nem várható el semmiféle nagyvonalúság. Azonban a társadalmi szereplők és a politikai intézmények közül a történelmi megbékélés előfeltételeinek megteremtésében kiemelt szerepe van a hatalmat aktuálisan gyakorlóknak. Az éppen aktuális közhangulat meghatározásában az elmúlt évtizedben kormányzati szerepet játszó ideológiai attitűdök között elsősorban a dominancia tekintetében tehetünk különbséget. A jobboldal sokszor úgy tűnik, hogy kizárólagosan uralni akarja az értelmezési teret, a baloldal pedig hanyagolná vagy tompítaná a történelmi kérdések feldolgozásából fakadó konfliktusokat. Egyik stratégia se eredményezett – lehet, hogy nem is ez volt a célja - egyfajta kiegyezést, és nem ért el egy társadalmilag hasznos nyugópontot.

Az elmúlt években a nyilvánosság előtt zajló történészi viták nem csak egy-egy korszak hiteles bemutatására szorítkoztak, hanem az érintett történelmi személyekhez és korszakokhoz köthető normák értelmezéséhez is. A nyilvánosságban ilyen meghatározó vitának lehettünk tanúi 2012-ben Romsics Ignác és Gerő András között arról, hogy antiszemitizmushoz való viszony mennyire határozza meg a történelemtudomány vizsgálati

módszereit.² Konszenzus a felek között ebben az esetben sem alakult ki és a külső szemlélő számára valószínűleg elszigeteltnek tűnő vitából csak azt a tapasztalat erősödhetett meg, hogy a még hasonló tekintéllyel és elismertséggel rendelkező történészek között sincs megállapodás az alapvető kérdésekben. Folytatva az aktuális és a politikai párbeszédet meghatározó történeti diskurzusok sorát, az utóbbi időszakból érdemes kiemelni Ungváry Krisztián új kutatási eredményeinek vagy Turbucz Dávid, Horthy Miklósról szóló kötetének fogadtatását.³ Az Ungváry-ügy egyik tanulsága, hogy például a Don-kanyarban a 2. magyar hadsereg történetének hiteles történészi feltárása, még akkor is a szükségesnél kisebb visszhangot vált ki a nyilvánosságból, hogy ha teljesen új megvilágításba helyezi az ott történteket. Turbucz Dávid Horthy Miklóssal kapcsolatos kutatási eredményei pedig annak ellenére kaptak sokszor nemtelen kritikát a megjelenés után, hogy a fiatal történész függetlenségét és objektivitását kevesen kérdőjelezi meg.⁴ Végül a kézirat lezárásának időpontja környékén Krausz Tamás történészt, a Ruszisztikai Központ vezetőjét perelték be a kommunizmus bűneinek tagadása miatt.⁵ Mivel a Krausszal szembeni vádak egy sorozatba illeszkednek, itt érdemes megjegyezni Karsai László történész esetét, amely tökéletesen mutatja, hogy az ilyen típusú kérdések alapjaiban határozzák meg az aktuálpolitikai ügyeket is. Karsai esete jól mutatja, hogy a történelmi konszenzust egy-egy fogalom használata esetében még a független bíróság is hiányolhatja. Karsai ugyanis egy kereskedelmi televízióban a Jobbikot náci pártnak nevezte és a történészt elmarasztaló bírósági ítélet indoklásában azt találhatjuk, hogy „a tudomány is konszenzusra jutott abban, hogy nem indokolt a neonáci, sőt még a szélsőjobbaldali jelző használata sem”.⁶ Kiemelkedik a példák sorából Barna Ildikó és Pető Andrea 1945-50 közötti népbíróságok ítéleteire vonatkozó új, kvantitatív módszerrel végzett kutatása, amelyben azt vizsgálták, hogy az egyes döntéseknek milyen hatása volt a holokauszt utáni zsidó identitásra. A kutatás eredményeiből tökéletesen látható, hogy milyen ellentmondásos tapasztalatokat szerezhettek azok az érintettek, akik akár tanúként, akár sértettként reménykedtek a népbíróságok igazságos ítéleteiben.⁷

Ezekből a példákból is látható, hogy az egyes történelmi korszakok értelmezése a közösségek normarendszerét akkor is alapvetően befolyásolják, ha néha úgy tűnik, hogy a nyilvánosság

² http://hvg.hu/kultura/20120704_gero_romsics_rubicon

³ <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20130110-attorek-a-donkanyarban-a-2-magyar-hadsereg-pusztulasa.html>

⁴ <http://mno.hu/grund/vereskezu-fasiszta-demon-vagy-orzagmento-hos-kormanyzo-1035937>

⁵ http://alfahir.hu/a_kommunizmus_buneinek_tagadasa_miatt_feljelentik_krausz_tamast

⁶ <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/itelet-a-jobbik-kontra-karsai-laszlo-perben>

⁷ Barna Ildikó-Pető Andrea: A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.

nem igazán reagál a történelmi múltunkra vonatkozó értelmezés megváltozására. A történelmi megbékélés övező szkepszis elsősorban abból fakad, hogy az egyes ideológiákhoz a saját értelmezésükből nem tudnak mit felajánlani vagy feláldozni gesztusként a másik oldallal való megegyezés érdekében. Tehát az a törekvés, ami a történelmi megbékélés elérésére irányul, nem egy felesleges vállalkozás, hiszen nem az egyes értelmezések közötti különbségek megszüntetését, csak az ebből fakadó törésvonalak és feszültségek csökkentését célozza.

3. A politikai megbékélés külföldi gyakorlatai

A megbékélés fogalmának megragadása nem egyszerű feladat, mivel a nemzetközi tudományos életben sincs egységes, általánosan elfogadott definíciója.⁸ A meghatározás nehézségei ellenére azonban mindenképp szükséges leszögezni, hogy mit értünk politikai megbékélés alatt, hiszen a tanulmány ezen fejezetében szereplő gyakorlati megoldások is ennek kontextusában válnak érthetővé. Megbékélésre természetesen ott van szükség, ahol különböző társadalmi csoportok között feszültség található, célja lehet a rehabilitáció, vagyis a már meglévő konfliktusok felszámolása, illetve a további konfrontációk megelőzése, azaz a prevenció.

Összességében tehát egy a konfliktusok felszámolására irányuló folyamatként ragadhatjuk meg a megbékélést, melynek a különböző felek egymásról alkotott képének megváltoztatását célozza annak érdekében, hogy felszámolja a felek közötti bizalmatlanságot, ellenségeskedéseket, valamint a megosztó történelmi emlékeket és örökséget. Így elmondható, hogy a megbékélés döntően a múlttal foglalkozik, a megosztó, illetve a felek által félreértelmezett történelem újraértelmezésével, az igazság feltárásával, illetve a valós sérelmek jóvátételével törekszik arra, hogy felszámolja a békés együttélést gátló társadalmi törésvonalakat, illetve, hogy az egymással szembeni előítéletek és bizalmatlanságot felszámolva, megteremtse az egymás elfogadásán és tiszteletén alapuló békés társadalmi együttélés feltételeit.

A fenti definíciós kísérlet alapján a megbékélés kettős természete rajzolódik ki. Egyfelől egy kívánatos, elérendő társadalmi cél, másfelől pedig egy olyan folyamat, amely során ezt a kitűzött célt megvalósíthatjuk.⁹ A politikai megbékélés e két koncepciója közül érdekesebb a folyamatszempontút választani, egyrészt azért, mert ez közelebb áll a gyakorlatorientált, problémaközpontú megközelítéshez, másrészt pedig azért, mivel a megbékélés nem számszerűsíthető, nem egzakt módon mérhető társadalmi tény, ezért az erre vonatkozó cél megvalósulása sem kvantifikálható pontosan, vagyis egy olyan eszmény, melyet teljesen elérni nem, legfeljebb megközelíteni tudunk, ezért célszerűbb inkább a megbékélés folyamatára koncentrálni.

⁸ <http://www.osce.org/sg/97715>

⁹ <http://www.idea.int/publications/reconciliation/>

A folyamatközpontú megközelítésből következik, hogy a megbékélésre hosszú távú folyamatként kell tekintenünk, melyre megfelelő időt és energiát kell fordítani, hiszen a megbékélés szempontjából kulcsfontosságú lépések – az igazság feltárása, a bizalomépítés – igen időigényes folyamatok. Mint láttuk, a legfontosabb magyar történelmi krízisek megoldásánál is igen nehéz megítélni, hogy a rendszerváltás óta eltelt húsz év pontosan mire volt elegendő. Ráadásul az egyes, politika által kezdeményezett lépéseknek a társadalom egészében kell kifejteniük hatásukat, ami szintén időt igényel, hiszen a konszenzus kialakítása, az emberek gondolkodásának megváltoztatása, az ezek felé vezető kognitív, érzelmi és pszichológiai folyamat nem mehet végre egyetlen pillanat alatt. Éppen ezért az idő tényezőt figyelembe kell venni a megbékélési folyamat során alkalmazandó konkrét lépések, programok kidolgozása során is.

Hangsúlyozni kell továbbá, hogy a megbékélés egy mély folyamat, amely során az emberek, társadalmi csoportok egymással szembeni attitűdjeinek, érzelmeinek, törekvéseinek megváltoztatására van szükség. Ebből következik, hogy a politikai megbékélést, bár legtöbbször valóban igényli a felülről jövő kezdeményezéseket, nem lehet teljesen irányítani, sürgetni, vagy ráerőszakolni a társadalomra, vagyis az emberek alapvető nyitottsága, befogadókészsége is szükséges a folyamat eredményességéhez. A megbékélés hatékonyságát növeli tehát, ha a politikai aktorok felől érkező kezdeményezések mellett szerepet kapnak a civil szféra alulról induló, lokális megbékélési lépései is, kiegészítve egymást. A megbékélés ugyanis egy igen széles folyamat, amennyiben a társadalom egészét érinti, nem csupán azokat, akik az adott konfliktusban közvetlenül érintettek, ugyanakkor a konfliktusok kiváltó okaként azonosított attitűdök és szemléletek is igen széles körben elterjedtek lehetnek az adott társadalomban, amely a problémakör komplex, széles vizsgálatát igényli, a megoldási stratégia kidolgozásánál is ilyen, a társadalom lehető legszélesebb körét érintő lépéseket célszerű fogantatni.

Az adott megbékélési folyamatra kidolgozandó megoldási javaslatcsomagnál a fentiekén túl célszerű figyelembe venni az adott politikai környezetet és kultúrát is, a sikeresen alkalmazható eszközök körét ugyanis ez a belső környezet is döntően befolyásolja. Nyilvánvalóan más típusú beavatkozás szükséges az erőszakos konfliktusokkal, polgárháborúval terhelt térségekben, mint ahol a megbékélést elsősorban fizikai erőszaktól mentes, ideológiai és kulturális különbségek dominálják.

A javaslatok kidolgozása során nem létezik egyetlen, univerzálisan alkalmazható sikeres módszer, hiszen minden konfliktus egyedi, mint ahogyan a demokrácia állapota is más és más a különböző országokban, így a következőkben bemutatandó best practice-eket is a

magyarországi helyzetre való alkalmazhatóságuk korlátaival együtt kell figyelembe venni, a belső, saját körülményekhez idomuló új megoldások ugyanis adott esetben eredményesebbek lehetnek, mint a máshol már bevált, működő eszközök. Ezeknek a nemzetközi példának az áttekintése azonban hozzájárulhat a megfelelő és sikeres magyarországi politikai megbékélési stratégia kialakításához, áttekintését tehát nem lehet megkerülni ebben a tanulmányban.

3.1. Jogi eszközök

3.1.1. Megtorló igazságszolgáltatás

A megbékélés lehetséges módszerei között mindenekelőtt ki kell emelni az igazságkeresés jogi eszközöket. Ennek két alapvető típusát különböztethetjük meg, a megtorló és a helyreállító igazságszolgáltatás formájában. A megtorló igazságszolgáltatás a bűnösök jogi felelősségre vonását, vagyis megbüntetését helyezi a középpontba, abból a megfontolásból, hogy a megbékéléshez az elmúlt bűnök elkövetőit felelősségre kell vonni, ugyanakkor kevésbé fókuszál az áldozatok, illetve a sérelmeket elszenvedők érzéseire. A megtorló igazságszolgáltatás előnye, hogy a morális rend helyreállítására törekszik a felelősségre vonás formájában, elejét veszi a személyes bosszúnak, illetve az egyéni felelősségre helyezi a hangsúlyt, gyengítve a kollektív bűnösség eszméjét.

Bizonyos helyzetekben, különösen a sérülékeny, instabil politikai rendszerekben azonban nem célszerű alkalmazni, itt ugyanis a békefolyamatok akadályá lehet, a különböző csoportok vezetői, a lehetséges felelősségre vonástól tartva a konfliktus további fenntartásában lesznek továbbra is érdekeltek, sőt, bizonyos helyzetekben a jogi büntetlenség, az amnesztia a megbékélés kompromisszumos előfeltétele lehet. A megtorló igazságszolgáltatás további korlátja lehet, hogy – főleg régen elkövetett visszaélések kivizsgálása során – nem álnak rendelkezésre az ítélethez szükséges bizonyítékok, elmarasztaló döntések hiányában pedig az áldozatok bizalma rendülhet meg az igazságszolgáltatásban, ami a megbékélésre is negatívan kihathat. A büntető szemléletű igazságszolgáltatás gyakorlati alkalmazására számos példát találunk szerte a világban, legismertebb a második világháború legfőbb bűnösei felett ítélező nürnbergi per, illetve az azóta több konfliktus során alkalmazott nemzetközi bíróságok tevékenysége, melyek ad hoc (pl. az ENSZ BT által Jugoszláviában és Ruandában felállított

bírósága) és intézményesített formában (a hágai székhelyű Nemzetközi Büntetőbíróság¹⁰) is egyaránt működhetnek.

3.1.2. Helyreállító igazságszolgáltatás

A helyreállító igazságszolgáltatás a bűnösök megbüntetésével szemben az áldozatokra, a sérelmet elszenvedőkre fókuszál, nevéből adódóan az eredeti, konfliktusmentes helyzet helyreállítását célozza az áldozat(ok) és az elkövető(k) közötti, illetve az egész társadalmon belüli normális kapcsolat restaurálása érdekében. Az igazság, a tények feltárása is sokkal fontosabb szerepet kap ezekben a jogi eljárásokban, az igazság így nem korlátozódik a büntetések kiszabására. A jogi eszközök ezen tradicionális formája éppen ezért sokkal jobban összhangban van a társadalmi megbékélés koncepciójával, mint a fent említett megtorló jogszemlélet. Ez a megközelítés ráadásul sokkal aktívabb közösségi részvételt igényel, a döntő bírák is zömében a közösség megbecsült, elismert tagjai alkotják, az egész procedúra is sokkal rugalmasabb, a részvétel önkéntes alapon történik, a döntéseket pedig megegyezésen alapulnak. A büntetések sem az elkövetők büntetését szolgálják elsősorban, nem a szabadságvesztésre irányulnak, hanem a társadalmi béke helyreállítását, az áldozatok kárpótlását célozzák, így például arra kötelezik a sérelmek elkövetőit, hogy kompenzálja az áldozatot vagy annak családját, illetve egyéb módon, társadalmi munkával járuljanak hozzá a közösség egységének helyreállításához.

Az alulról szerveződő, helyreállító szemléletű igazságszolgáltatásnak egyelőre kevés példáját találjuk a nagy társadalmi konfliktusok kezelésénél. Ilyen a ruandai népirtások után, az eljárások felgyorsítására felállított közösségi bíróságok rendszere,¹¹ amely 10 év után tavaly fejezte be működését, és amely a helyiek szerint segített enyhíteni az országon esett sebeket, ugyanakkor éles kritikák is érték az ún. Gacaca törzsi bíróságok tevékenységét. A közösség tagjai közül választott százezernyi bíró zöme ugyanis semmilyen jogi ismerettel nem rendelkezett, a komplex, népirtási esetekben hozott ítéletek így eléggé ellentmondásosak, hiszen korábban csupán kisebb horderejű, jellemzően helyi ügyekben alkalmazták ezt az igazságszolgáltatási módszert.¹²

¹⁰ <http://www.icc-cpi.int/Pages/default.aspx>

¹¹ http://www.idea.int/publications/reconciliation/upload/reconciliation_chap07cs-rwanda.pdf

¹² <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-18490348>

3.1.3. Lusztáció

A társadalmi megbékélés lehetséges jogi eszközei közül a lusztációt említhetjük még, amely egyfajta átmenetet jelent a megtorló és a helyreállító szemléletű jogalkalmazás között. A lusztáció lényege, hogy a régi, elnyomó rendszerben funkciót betöltő egyéneket örökre, vagy meghatározott időre kizárja az új, demokratikus rendszer aktív szereplői közül, vagyis a kétes múlttal rendelkező emberek nem vállalhatnak köztisztviselést az új rendszerben, nem lehetnek a rendőrség, a hadsereg tagjai, nem viselhetnek állami tisztséget, illetve politikai jogukat is korlátozzák. Az ezt lehetővé tevő jogszabályok egyszerre büntetik a korábbi, társadalmi sérelmek okozásában részt vevő személyeket, egyúttal a társadalom igazságérzetét is erősítik, továbbá egy újfajta politikai kultúra megalapozásához is hozzájárulnak, ezáltal elősegítve a megbékélés folyamatát.

3.2. Igazságtételi, jóvátételi és megbékélési bizottságok

A megbékélés intézményesített eszközei közül a jogi út csak az egyik lehetséges alternatívát jelenti. Az igazság feltárásának, az emlékezésnek és a jóvátételnek – a társadalmi megbékélésnek egy más típusú, igen gyakran alkalmazott formája az igazságtételi bizottságok¹³ felállítása és működtetése. A világ számos, belső társadalmi konfliktussal küzdő országában alkalmazzák sikerrel ezt az intézményt Dél-Afrikától¹⁴ Perun¹⁵ át egészen Brazíliáig.¹⁶ Ezek az intézmények a múlttal való szembenézést, annak feltárására, az igazság megismerésére létrehozott bizottságok nem az igazságszolgáltatást helyettesítik, mivel nem bírói testületek, viszont kiegészíthetik annak a megbékélésben játszott szerepét. Ezek az intézmények ugyanis – a bíróságokkal ellentétben – nem egy-egy konkrét ügyel, hanem egy jól körülírható korszakhoz köthető visszaélések, sérelmek, jogsértések sorozatával foglalkoznak, így például a kommunista vagy a nemzetiszocialista rendszerekben elkövetett jogellenes, jellemzően az emberi jogokat sértő cselekményekkel. Általában rendszerváltásokkor, politikai átmenetek alkalmával kerül sor ilyen intézmények felállítására, működésük a múltbéli, előző rezsim(ek)hez köthető visszaélésekre fókuszál, és általában ideiglenes mandátumra, 1-2 évre kapnak megbízást.

¹³ [Reconciliation After Violent Conflict, Policy Summary, IDEA 2003, 18. o.](#)

¹⁴ <http://www.justice.gov.za/trc/>

¹⁵ <http://www.cverdad.org.pe/>

¹⁶ <http://www.cnv.gov.br/>

Az igazságtételi bizottságok tevékenységükkel tevékenyen hozzájárulhatnak a társadalmi-politikai megbékélés hosszadalmas folyamatához. Tényfeltáró munkájuk lehetővé teszi, hogy pontos, pártatlan és kellően részletes képet kapjunk a vizsgálandó korszak eseményeiről, így jobban megérthetjük azt, ami a különböző álláspontot képviselő csoportok közötti vitás kérdések, eltérő megítélésű események tisztázását mozdíthatja elő.

Az igazságszolgáltatás munkáját is segíthetik, hiszen az igazság feltárása során olyan információkkal támogathatják meg a nyomozást végző hatóságot, melyek bizonyítékként szolgálhatnak egy adott korszakban jogsértést, emberi jogok megsértését elkövető személyekkel szemben, lehetővé téve ezáltal felelősségre vonásukat, ami a korábban leírtakkal összhangban segítheti a társadalomban meglévő konfliktusok megoldását. Ezen túlmenően, tényfeltáró munkájuk tapasztalatait hasznosítva jogi és intézményi reformokat is javasolhatnak annak érdekében, hogy a jövőben elkerülhetőek legyenek az emberi jogok megsértése.

Az áldozatok középpontba állítása is komoly lépést jelent a megbékélés útján, márpedig a bizottságok tevékenységükkel a sérelmeket elszenvedők számára biztosítanak nyilvános fórumot. A múlt feltárása ugyanis az áldozatok ügyét támogatja, legitimálja törekvéseiket az igazság megismerésére, jóvátétel iránti igényüket pedig szintén validálhatja jól meghatározott, konkrét kategóriák kialakításával, továbbá az érintettek erkölcsi és anyagi jóvátétele mellett is felszólalhatnak. A közösség egésze számára egyúttal nevelő hatást gyakorolnak a múltbeli bűnök egyénekre gyakorolt hatásának bemutatásával, a közélet nyilvánosságát kihasználva pedig társadalmi vitát generálhatnak a politikai átmenet legrelevánsabb, konfliktusforrást jelentő morális, jogi és politikai kérdéseiről, elősegítve ezeknek az ellentéteknek a békés, demokratikus formában történő feloldását. Szimbolikus értelemben pedig hozzájárulhatnak a múlt lezárásához is.

3.3. Levéltárak megnyitása, iratnyilvánosság

Az igazság és a múlt feltárásának másik intézményes eszköze az előző rezsimre vonatkozó dokumentumok, iratok nyilvánosságra hozatala, amely jellemzően az elnyomó rendszer állampolgárokról gyűjtött titkosszolgálati anyagaihoz való nyilvános hozzáférést jelenti. Ezt a tevékenységet is jellemzően intézményesült, bizottsági formában valósítják meg az érintett, elsősorban kelet-közép-európai országok, jellemzően a kommunista diktatúra időszakára vonatkozó múltfeltárás keretében, melyek az állambiztonsági iratok megismertetése mellett –

az igazságtételi bizottságokhoz hasonlóan – a totalitárius rendszerekre vonatkozó múltfeltáró tevékenységet is folytatnak.

A volt szocialista berendezkedésű országok közül elsőként Németországban jött létre ilyen típusú intézmény az ország újraegyesítésével egy időben, 1990-ben, az NDK Állambiztonsági Szolgálati Iratait Kezelő Szövetségi Megbízott Hivatala néven.¹⁷ A német intézmény példaként szolgált a többi, kelet-közép-európai ország számára is. A német szabályozás értelmében mindenkinek joga van betekinteni a róla szóló titkosszolgálati iratokba, melyek az NDK állambiztonsági minisztériuma gyűjtött róla, az iratokban szereplő egyéb személyek nevét azonban anonimizálják az intézmény munkatársai, így védve a személyiségi jogokat. Ez a védelem ugyanakkor nem vonatkozik az állambiztonsági szervek egykori alkalmazottaira és a velük együttműködőkre, így az állampolgárok megismerhetik a róluk információkat gyűjtő ügynökök nevét. A Stasi-dokumentumok nyilvánosságra hozatalára ugyanakkor nem kötelezik az intézményt, vagyis az ilyen dokumentumok, listák teljes nyilvánossága nem valósul meg, tehát az érintetteknek van joguk ahhoz, hogy megismerjék a róluk szóló anyagokat. Emellett az intézet szabályozott formában lehetőséget nyújt az iratok tudományos kutatására.

Lengyelországban 1998-ban került felállításra a Nemzeti Emlékezet Intézete,¹⁸ amely az 1939 és 1990 közötti időszakban, a lengyel nép ellen elkövetett bűnöket és az ebben az időszakban keletkezett iratokat vizsgálja. Példaértékű tehát a lengyel kezdeményezés abból a szempontból, hogy nem csak a kommunista, hanem a náci megszállás idején elkövetett jogsértések feltárásával is foglalkozik. Lengyelországban is minden érintettnek joga van betekinteni a róla szóló iratokba, illetve jogosult megismerni a róla adatokat gyűjtő személyek nevét. Az állambiztonsági szervek alkalmazottainak anyagát ugyanakkor mindenki számára elérhetővé tették, 2006-tól kezdődően pedig a közszereplők személyes adatai korlátlanul kutathatóvá tették, az egykori állambiztonsági tisztek adatait pedig szintén nyilvánosságra kell hoznia a NEI-nek, amely alapján átvilágítási listát készítenek és hoznak nyilvánosságra.¹⁹

Szlovákia 2002-ben hozta létre a saját Nemzeti Emlékezet Intézetét,²⁰ amely a lengyel példához hasonlóan szintén az 1939 és 1989 közötti, fasiszta és kommunista időszak vizsgálatára, értékelésére és az időszakra vonatkozó állambiztonsági dokumentumok kezelésére jött létre. Minden nagykorú szlovák állampolgárnak joga van a róla szóló iratok

¹⁷ http://www.bstu.bund.de/DE/Home/home_node.html

¹⁸ <http://ipn.gov.pl/>

¹⁹ <http://www.betekinto.hu/node/12>

²⁰ <http://www.upn.gov.sk/>

megismerésére, amelyről – anonimizált formában, más személyek személyiségi jogainak védelme érdekében – másolatot is készíthetnek. Emellett betekínthetnek az egykori állambiztonsági szolgálat tagjainak aktáiba is.

Csehországban 2008-ban állítottak fel a fentiekhez hasonló intézményt²¹ Totalitárius Rendszereket Kutató Intézet néven, melynek egyaránt feladata a nemzetiszocialista és kommunista rendszerek vizsgálata, feltárása és dokumentálása. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a cseh állampolgárok is betekintést nyerhetnek, illetve másolatot készíthetnek a róluk szóló állambiztonsági iratokba. A kutatási státusz elnyerése minősítés nélkül megszerezhető, így tulajdonképpen minden állampolgár „kutatónak” tekinthető, akik számára nem anonimizálják az iratokat, de a tartótisztek egészségügyi kártonjait nem tekinthetik meg.²² Az intézmény emellett maga is igen széles körben hozza nyilvánosságra a korábbi elnyomó rezsimekre vonatkozó nyilvántartásokat, valamint az együttműködő és hivatalos egykori állambiztonsági személyek anyagait.

Romániában az 1999-ben létrejött Securitate Levéltárát Tanulmányozó Tanács²³ foglalkozik az egykori állambiztonsági iratok kezelésével, illetve megismertetésével. Az intézmény – nevéből adódóan – csak az 1945 utáni, kommunista rendszerben gyűjtött Securitate-iratok megismertetésére kapott felhatalmazást. Minden román, vagy 1945 után állampolgárságot szerzett, továbbá minden NATO-vagy EU-tagország állampolgára kérheti a róla gyűjtött információk megtekintését, illetve jogosult a róla jelentést készítő állambiztonsági tisztek, illetve kollaboráns személyek nevét.²⁴ Az intézmény ugyanakkor nem foglalkozik a jelentéseket készítő tisztek, illetve együttműködő személyekről készített listák közzétételével.

3.4. Egymás megismerése

A társadalmi megbékélés további eszköze lehet a különböző társadalmi csoportok közötti távolság csökkentését, egymás jobb megismerését szolgáló kezdeményezések. Ott van lehetőség ilyen megbékélési stratégia alkalmazására, ahol a konfliktusok elsősorban kulturális különbségek formájában jelentkeznek. Jó példa erre Ausztrália, ahol a rendszeresen

²¹ <http://www.ustrcr.cz/>

²² <http://www.betekinto.hu/node/12>

²³ <http://www.cnsas.ro/>

²⁴ <http://www.betekinto.hu/node/12>

szervezett konvenciókkal próbálják meg csökkenteni az őslakosok és a többségi társadalom között meglévő feszültségeket.²⁵ Ezeken az intézményesen szervezett találkozókön a többségi társadalom, illetve az őslakos népesség prominens képviselőinek részvételével tartott előadások, workshopok és egyéb programok során igyekeznek felhívni a kulturális sokszínűség fontosságára a figyelmet, illetve hangsúlyozni és megoldást találni az őslakosok előtt álló kihívásokra. Hasonló példát találunk Új-Zélandon is, ahol 1975 óta minden évben tradicionálisan megrendezésre kerül a Maori nyelv hét,²⁶ aminek célja a maori nyelv használatára, megismerésére való ösztönzés, ami szintén közelebb hozhatja az eltérő társadalmi háttérű csoportokat.

A múlt, az igazság, illetve a különböző társadalmi csoportok jobb megismerését az oktatáson keresztül is érvényesíteni lehet a konkrét konfliktusos időszak megismerésére irányuló ismeretek átadásával, melyben szerepet kaphatnak az adott korszakot átélő személyek személyes beszámolóit, mint például Németországban, ahol a holokauszt és a kommunista rezsimet túlélő személyek adhatják át ismereteiket a fiatalabb generáció tagjainak,²⁷ személyes közelségbe hozva a történelmet a fiatalok számára. A legjobb megoldás azonban a toleranciára, nyitottságra, az egymás iránti elfogadásra ösztönző szemlélet kialakítása, támogatása az oktatás során az intergenerációs megbékélés érdekében.

3.5. Szimbolikus aktusok

A megbékélés folyamatában a fent részletezett intézményesített módszerek mellett szerepet játszhatnak a különböző szimbolikus cselekedetek is. Ezek az aktusok ugyan önmagukban nem elegendőek a társadalmi megbékéléshez, hiszen abban az intézményesített eszközök döntő szerepet játszanak, ugyanakkor fontos kiegészítő szerepet tölthetnek be. A megbékélés ugyanis hosszú, összetett folyamat, melynek a társadalom egészére ki kell terjednie, az egymás iránt ellenérzéseket tápláló társadalmi csoportok kibékítésében, attitűdjeik, gondolkodásuk megváltoztatásában az érzelmekre ható lépéseknek is jelentős hatásuk lehet. A különböző szimbolikus cselekedetek, gesztusok pedig éppen az emberek érzelmire gyakorolhatnak a megbékélés szempontjából kedvező hatást.

²⁵ <http://www.watsoninstitute.org/bjwa/archive/11.1/Politics%20of%20Reconciliation/Brenan.pdf>

²⁶ <http://www.nzhistory.net.nz/culture/maori-language-week>

²⁷ <http://inforadio.hu/hir/tudositoink/hir-539759>

Ilyen aktusok lehetnek a sérelmet okozó közösség részéről a nyilvános bocsánatkérés, illetve az elkövetett bűnökért a felelősség felvállalása, az áldozatok részéről pedig a megbocsátás, illetve a sérelmeket elszenvedők rehabilitációja. Ezek az eszközök kiegészíthetők, illetve bizonyos helyzetekben – ha a jogi felelősségre vonás nem lehetséges – korlátozott mértékben helyettesíthetők az igazságszolgáltatás békéltető funkcióját. Az elszenvedett sebek gyógyulását, a megbékélést segíthetik az emlékezés különböző szimbolikus aktusai, rituáléi is. Ilyen lehet az áldozatok újratemetése, a múltnak emléket állító emlékművek, múzeumok, emlékhelyek létrehozása, továbbá az áldozatok emléke előtt tisztelgő emléknapok szervezése is. Az ilyen és ehhez hasonló szimbolikus lépések olyan lelki folyamatokat indíthatnak el, melyek megalapozhatják, illetve teljessé tehetik a társadalmi megbékélés hosszú távú folyamatát.

4. Javaslatoak a történelmi megbékélésre Magyarországon

„Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat.”
(József Attila)

A politikai megbékélés kérdésének megoldása nélkül a magyar demokrácia újratermeli azokat a társadalmi törésvonalakat, amelyek már a rendszerváltás előtt jellemzőek voltak a társadalom szerkezetére. A kilencvenes évek végének és a kétezres évek elejének kétosztatú politikai szembenállása a törésvonalakat elmélyítette a társadalomban, ennek felbomlásával azonban ezek nem tűntek el, hanem elsőre talán paradoxnak tűnő módon megerősödtek és elmélyültek. A két nagy párt, az MSZP és a Fidesz dominálta politikai térben az uralkodó diskurzus történelmi példákön keresztül azt igyekezett megerősíteni saját közösségét a „nemzet” és a „demokrácia” forgalmán keresztül.²⁸ 2010-ben két új párt került a parlamentbe, akik ezeket a kereteket nem tudták felszámolni vagy meghaladni.

Az MSZP a Fideszt a szélsőjobboldallal való szimpatizálással, gyenge elhatárolódással vádolta és vádolja 2013-ban is, ami mellett egyre gyakrabban merül fel a Horthy-rendszer restaurációjának vádja is. Mindezen érveket természetesen nem képes gyengíteni a Fidesz szimbolikus politikája sem – a köztér-átnevezések, a Horthy-szoboravatások, a nacionalista irodalom Nemzeti Alaptantervbe való beemelése megegyezni látszik a baloldal kritikáival. A történelmi perspektívát pedig a baloldal ellen is felhasználják politikai ellenfelei: az MSZP-nek a korábbi állampárt jogutódjaként a kommunizmus örökségével is el kell számolnia.

Álláspontunk szerint az ellenfelek címkézése, a politikai ellenségek konstruálása és ellenségképek kialakítása a demokrácia deficitje, ugyanakkor természetes velejárója. A politikai verseny természetéhez tartozik, hogy az ellenérdekelt felek egymás korábbi hibáit felhasználják a választási kampányban és a napi politikai kommunikációban. A problémát tehát nem abban látjuk, hogy a pártok egymás ellen negatív kampányt folytatnak, politikai alapon megosztva ezzel a magyar társadalmat – ez ugyanis a magyar demokráciánál jobban funkcionáló politikai rendszerekre is jellemző. Károsnak inkább azt tartjuk, ha a demokratikus pártok nem egymás politikáját és politikai lépéseit, hanem természetét, identitását támadják, felhasználva ehhez a múlt sérelmeit és a történelmi víziókat. A magyarországi politikai kultúra javítását szolgáló lépéseknek tehát elsősorban ezt kellene megakadályoznia.

²⁸ http://www.poltudszemle.hu/szomok/2007_1szam/2007_1_szabom.pdf

4.1. Vissza a gyökerekhez: támasz az új generációban

A politikai megbékélés lehetőségét nemcsak pártpolitikai oldalról érdemes vizsgálni. A magyar választói tudatosság korlátozhatja ugyanis a politikai verseny vadhajtasait: a pártok nehezen tudnak történelmi sérelmeket felhasználni az ellenségképzés eszközeként, ha a választók tisztában vannak ezek természetével, nehezebben manipulálhatók. E tekintetben a magyar választók első számú „tudatosság-forrása”, a magyar oktatási rendszer meglehetősen elmaradott állapotban van. A rendszerváltást követően felnőtt generáció közös tapasztalata, hogy a magyar oktatási rendszer megkerüli a bármiféle politikai relevanciával bíró kérdések tárgyalását.

A középfokú oktatási rendszerben a tanárok többnyire „időhiányra” hivatkozva nem jutnak el a huszadik század jelentősebb történelmi eseményeinek tárgyalásához. A magyar diákok évekig tanulnak az európai középkor csatáiról, miközben ennek alig – illetve főként az általános műveltség szempontjából – van hatása a XXI. században élő magyar állampolgárok életére. Ezzel szemben a Horthy-korszak, Trianon, a második világháború, a kommunista diktatúra, az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás, illetve a Kádár-rendszer meglehetősen elhanyagolt módon jelenik meg a történelemtananyagokban és főként a gyakorlati oktatásban. Egyértelműen látszik, hogy a máig politikai relevanciával bíró témák diákokkal való feldolgozására a tanári kar egy része nincsen felkészítve. Fontos, hogy álláspontunk szerint a világnézetileg semleges oktatás nem apolitikus, hanem realista, a történelmi események elfogulatlan vizsgálatán alapul. Szándékosan túlegyszerűsített példákkal élve: a Horthy-rendszer pontosan ugyanúgy nem azonosítható a zsidótörvényekkel, mint a Kádár-rendszer az Andrassy út 60-as szám alatt működő terrorral – ugyanakkor ezek létezését a legnagyobb hiba lenne eltagadni.

A világnézetileg semleges oktatás biztosításához tehát létre kellene hozni egy történészekből, szakértőkből álló bizottságot, amelyhez – az áltudományos megközelítések kiszűrése végett – a Magyar Tudományos Akadémia biztosíthat szellemi háttérrel. E bizottság feladata lenne a mindenkori Nemzeti Alaptanterv felülvizsgálata - a NAT-ért felelős Oktató- és Fejlesztő Intézettel együttműködésben - annak érdekében, hogy a hallgatók és diákok elfogulatlan, tudományosan megalapozott szakirodalomból ismerhessék meg a XX. századi magyar történelem politikailag máig releváns eseményeit.

Kiemelten fontos a pedagógusképzés támogatása és reformja. A fiatal pedagógusokat fel kell készíteni arra, hogy képesek legyenek a huszadik századi eseményekről beszélni a diákoknak, felkészülni a politika által már érintett fiatalok esetleges problémás – például rasszista,

antiszemita, cigányellenes – attitűdjeire. A pedagógusképzés ezen szakaszában érdemes felhívni arra koncentrálni, hogy leküzdjék a fiatal tanárok ellenszenvét a máig a politikai diskurzusra hatást gyakorló témák feldolgozásával kapcsolatban. A diákok politikai nevelését segítheti az olyan állampolgári ismeretekről szóló órák növelése mind az alapfokú, mind a középfokú oktatásban, amely a normatív szempontokat kizárólag a demokratikus rendszerek legitimitációjának megalapozásánál alkalmazza, egyébként pragmatikus módon tanítja az állampolgári ismereteket.

4.2. Állambiztonsági múlt nyilvánossága

Az állambiztonsági múlt megismerése a magyar politikai élet 23 éve húzódó adóssága, amely nélkül nehezen elképzelhető a politikai megbékélés baloldal és jobboldal között. A rendszerváltás óta eltelt több mint két évtizedben a magyar parlament lényegében minden pártja támogatta valamilyen formában az 1990 előtti titkosszolgálati adatok nyilvánosságra hozását, azonban a törvény ennyi idő alatt sem tudott megszületni. Konzekvensen az elmúlt években csak az SZDSZ és az LMP képviselte álláspontját a nyilvánosságról, a Fidesz első kormányra kerülését megelőzően, az MSZP pedig 2010 után érvelt a nyilvánosság mellett.

Az iratok nyilvánosságra hozása melletti fontos érv – minden párt látszólagos támogatása mellett –, hogy azok az eltelt idővel egyre kevesebb kárt tudnak okozni, a nemzetbiztonsági kockázatra való hivatkozás is inkább tűnik üres frázisnak, mint valós érvnek a nyilvánosság ellen. Ráadásul a parlamenti pártok együttes szavazása óriási lépés lenne a politikai konszenzus megteremtésében, a politikai megbékélés felé vezető úton. A megvalósulás elsődleges akadálya, hogy a magyar politikai életet máig nagyban befolyásolják az előző rendszerben fontos gazdasági, politikai és titkosszolgálati funkciókat betöltő személyek és gazdasági-politikai hálózataik.

Ennek leküzdésére egyetlen út mutatkozik: az, hogy széles körű társadalmi összefogás alakul ki az adatnyilvánosság mellett. Ennek óriási előnye lenne, hogy nem a hagyományos jobb-bal (demokrata-nemzeti) felosztás szerint osztaná meg a magyar társadalmat, hanem a kommunista rendszer haszonélvezőihöz való viszony alapján. Ha civil mozgalmak és választópolgárok – például politikai akciók vagy aláírásgyűjtések, akár népszavazási kezdeményezés révén – kellő támogatottságot érnek el az ügyben, a politikai elit nem ignorálhatja tovább a kérdést. A pártállami múlttról folytatott vita a diktatúrával való szembenézés alapvető eszköze, amely a környező országokban már régen lezajlott,

Magyarországon azonban továbbra is várat magára. Amennyiben a társadalom nem tud nyomást gyakorolni a politikai elitre, ez akár még évtizedekig így maradhat.

4.3. Pártok szakértőinek egyeztetése

A magyar politikai elit régi problémája, hogy nincsen hivatalos Parlamenten kívüli formája a pártok közötti egyeztetésnek. A parlamenti pártok, amennyiben közösen állnak ki egy-egy ügy mellett, leginkább informális módon, a vezetők közötti egyeztetések révén érik el a konszenzust, ami a legritkább esetben válik látványossá a választók számára. Holott meglehetősen tág azon ügyek sora, amelyekben a pártok álláspontjának közös nevezőre hozása komoly eredményekhez vezethet.

A formalizált egyeztetések jelenlegi legfontosabb fórumát a parlamenti bizottságok adják. Azonban ezekben az operatív munka – törvényjavaslatok véleményezése és tisztségviselők meghallgatása – miatt a hosszú távú stratégiai gondolkodás lehetősége a minimálisra szűkül. Ami ennél is súlyosabb gond, hogy a bizottsági tagok rövid- és középtávú, egyébként természetesen létező politikai motivációi akadályozzák a megegyezést bizonyos ügyekben – sokszor még akkor is, ha ez egyik politikai oldal érdekeit sem sértené és a népszerűségnek sem ártana. A különböző témákban létrehozott, a korábbi ciklusban négy-, jelenleg ötpárti egyeztetésekben, illetve a politikai szervek által létrehozott „független” bizottságokban legtöbbször olyan ügyeket tárgyalnak, amelyek előremozdítása a hatást gyakorolni képes szervezeteknek nem érdeke.

Ezért álláspontunk szerint szükség lenne egy olyan fórumra, ahol a parlamenti jelenléttel vagy jelentős társadalmi hatással bíró pártok szakértői hosszú távú kérdésekről egyeztetnek, az egyeztetések végén pedig menetrendet fogadnak el a problémák kezelésére. A fórum megszervezését egy, a pártoktól független civil szervezet koordinálhatná, amely bal- és jobboldali szakértőket kér fel a problémák megvitatására. Fontos kritérium, hogy az egyeztetések elhúzódtásától megakadályozandó a fórum szigorú menetrenddel dolgozzon, a pártok delegáltjainál pedig kritérium, hogy hajlandók legyenek a megegyezést követően a közös álláspontot aláírásukkal nyilvánosan is deklarálni.

4.4. Nemzeti Emlékezetközpontok Létrehozása

Egymás megismerése a megbékélés egyik fontos eleme - a külföldi példák is mutatják ennek fontosságát. Magyarországon szinte minden család érintett valamilyen formában a Horthy- és a Kádár-rendszer rémtetteiben, így nem meglepő, hogy a családi emlékezet sok esetben felülírja a történészek álláspontját. A felmenők egyéni beszámolói ugyanakkor a sajátos egyoldalúságukkal megnehezítik, hogy a leszármazottak megértsék a másik fél álláspontját. Ezeket az emlékezet-kultúrákat nehezen lehet száraz tényekkel lebontani – ezért van szükség olyan találkozási pontokra, ahol az egyén nem történelmi munkákkal, hanem a „másik oldalt” képviselő hús-vér emberekkel tud vitázni-beszélni a múlt megéléséről.

Ezen találkozási pontok lehetnek a Nemzeti Emlékezőközpontok, olyan helyi intézmények, amelyek feladata, hogy rendezvényeken, kiállításokon, beszélgetéseken keresztül az ellentétes emlékezet-kultúrájú embereket megismertesse egymással. A rendezvények ezen központokban lehetnek a két rendszer sértettjeinek facilitátor által strukturált találkozási, a levéltári anyagok megértését szolgáló beszélgetések, vagy akár az egyes korszakok rendszereit működtető személyek és a rendszerek kárvallottjainak beszélgetése. A történelmi korszakokról szóló megegyezésre törekvő viták már önmagukban népszerűsítő hatásúak lehetnek, mely popularizáció elengedhetetlen ahhoz, hogy a társadalom széles rétegei átéljék és megértsék ezen korszakok dilemmáit.

Policy Solutions
Politikai Elemző és Tanácsadó Intézet

Budapest, 1065, Révay utca 10.

(1) 474-8748

info@policysolutions.hu

www.policysolutions.hu

POLICYSOLUTIONS

